

UYGURLARIN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER*

Evaluations of Intangible Cultural Heritage of Uyghurs

Prof. Dr. Abdulkhakim MEHMET**

ÖZ

Uygurların somut olmayan kültürel mirası; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu yani UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi, UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi, Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsurlar Listesi ve bu listelerin alt tabanlarından olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi Özerk Bölge Düzeyi Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsurlar Listesi gibi birçok listede yer almaktadır. Uygurların somut olmayan kültürel mirasını; temsilî unsurlarının sayıları, alan-kategorileri, coğrafi dağılımı ve onlara ilişkin koruma eylem planı açısından ana hatlarıyla tanıtmak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışmada, Çin'in somut olmayan kültürel miras temsilî unsur listelerini ülke durumuna uygun olarak ülke, eyalet (özerk bölge, doğrudan merkeze bağlı şehir), il (özerk il, il düzeyi şehir), ilçe (özerk ilçe, ilçe düzeyi şehir, metropol ilçe) olmak üzere dört düzeyde oluşturması, belirli zaman dilimi içinde dönemler boyunca kamuoyuna duyurması, listelere alınacak temsilî unsurları 1) halk edebiyatı; 2) geleneksel müzik; 3) geleneksel dans; 4) geleneksel tiyatro; 5) quyi (şarkılı anlatım); 6) geleneksel spor, eğlence ve akrobasi; 7) geleneksel güzel sanatlar; 8) geleneksel beceriler; 9) geleneksel tıp; 10) folklor vesaire kategorilere bölmesi gibi deneyimleri, Sincan Uygur Özerk Bölgesinin ilgili çalışmaları özetle anlatıldıktan sonra UNESCO listelerinde yer alan Uygurlara ait iki unsur -- "Makam sanatı" ve "Meşrep etkinliği" özel olarak tanıtılacaktır. Ardından, Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsurlar Listesi'nde yer alan Uygurlara ait 33 unsur, 61 alt unsur somut olmayan kültürel miras alanlarındaki tertibi boyunca tanıtılacaktır. Sözlü gelenekler ve anlatımlar alanındaki üç unsur; Gösteri sanatları alanındaki sekiz unsur, 20 alt unsur; Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler alanındaki üç unsur, yedi alt unsur; Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar alanındaki beş unsur, 10 alt unsur; El sanatları alanındaki 14 unsur, 21 alt unsur teker teker incelenecektir. Unsurun adı, Çin'deki kategorisi, unsur numarası, envanter numarası, onay tarihi, coğrafi dağılım merkez(ler)i, unsuru koruma kurumu hakkında kısa bilgiler verilecektir. Gerekğinde bazı unsurların tanımı yapılacaktır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi Özerk Bölge Düzeyi Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsurlarına ait bazı güncel verilere de yer verilecektir. Uygurların somut olmayan kültürel mirasıyla ilgili bütün işlemler Çin'in somut olmayan kültürel miras çalışmalarını çerçevesi içinde, onun bir parçası olarak yürütüldüğü, ülkenin bu alanda kendi durumunun bulunduğu dikkate alınarak Uygurlara ait unsur, alt unsurlar hakkındaki işlemler üzerine bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Uygurların somut olmayan kültürel mirası bölgenin, ülkenin ve insanlığın manevi zenginliğinin bir belirtisidir. Onu daha detaylı tanıtmaya, daha bilimsel araştırmaya ve daha kapsamlı değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer taraftan, bu tür çalışmalar Çin'in "Kuşak ve Yol" projesi açısından özel bir değere sahiptir.

Anahtar Kelimeler

Uygurlar, somut olmayan kültürel miras, Çin deneyimi, değerlendirme, Kuşak ve Yol.

ABSTRACT

Uyghur Intangible Cultural Heritage is listed under the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity, heritage lists of China, and the UNESCO List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding, as well as the List of Representative Projects of Intangible Cultural Heritage in Xinjiang Uyghur Autonomous Region. Therefore, it is necessary to outline and evaluate the Intangible Cultural Heritage of the Uyghur in terms of the number of their representative elements, their area-categories, their geographical distribution, their inclusion in various lists, the safeguarding action plan for them. In this article, after briefly explaining the history of intangible cultural heritage studies in China and the related studies of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, the article will proceed to introduce the Uyghur elements on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity and the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. These will be specifically discussed. Then, 33 elements of Uyghur culture in the List of Representative Elements of National Intangible Cultural Heritage and the related

* Geliş tarihi: 18 Ekim 2021 - Kabul tarihi: 9 Haziran 2023
Mehmet, Abdulkhakim. "Uygurların Somut Olmayan Kültürel Mirası Üzerine Değerlendirmeler", *Milli Folklor* 138 (Yaz 2023): 32-44

** Merkezi Milletler Üniversitesi Çin Azınlıklar Dil ve Edebiyatı Fakültesi, Pekin/Çin, ahmhoca@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-2548-1854.

61 sub-elements will be discussed one by one, in accordance with the arrangement in the intangible cultural heritage areas identified by UNESCO. Three elements in the field of oral traditions and expressions; eight elements, 20 sub-elements in the field of performing arts; three elements, seven sub-elements in the field of social practices, rituals and feasts; five elements and 10 sub-elements in the field of knowledge and practices related to nature and the universe; 14 elements and 21 sub-elements in the field of handicrafts will be examined one by one. Brief information will be given about the item's name, its category in China, item number, inventory number, approval date, geographic distribution center(s), and item protection agency. Some elements will be defined when necessary. Considering that all studies regarding the Intangible Cultural Heritage of the Uyghur are carried out within the framework of China's Intangible Cultural Heritage studies, Uyghur Intangible Cultural Heritage as a part of China's Intangible Cultural Heritage, suitable evaluations will be made on the studies regarding the Uyghur's elements, and the sub-elements. The Intangible Cultural Heritage of the Uyghur is an indication of the spiritual wealth of the country and humanity. It needs to be introduced in greater detail, more scientific research and more comprehensive evaluation. On the other hand, these kinds of studies, have a special value to China's Belt and Road Initiative.

Keywords

Uyghurs, intangible cultural heritage, China's experience, evaluation, Belt and Road.

Giriş

Çin 2004 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)'nun *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (SOKÜM Sözleşmesi)'ne taraf olmuş, dünyada yeni bir dönem başlatan (Oğuz 2013: 55) bu *Sözleşme*'ye taraf olma yükümlülüğünü yerine getirmek için, Devlet Konseyi (Merkezi Hükümet) Mart 2005 tarihinde *Çin'in Somut Olmayan Kültürel Mirasının Korunmasının Güçlendirilmesine İlişkin Görüşler* (Bundan sonra *Genelge* olarak geçecektir) başlıklı bir genelge yayımlamıştır (Wang Wen-zhang 2013: 369). Somut olmayan kültürel miras temsili unsuru ve temsili mirasçıları listesi gibi listelerinin ülke durumuna uygun olarak ülke, eyalet (özerk bölge, doğrudan merkeze bağlı şehir), il (özerk il, il düzeyi şehir), ilçe (özerk ilçe, ilçe düzeyi şehir, metropol ilçe) olmak üzere dört düzeyde oluşturulması, belirli zaman dilimi içinde dönemler boyunca kamuoyuna duyurulması, listelere alınacak temsili unsurların 1) halk edebiyatı; 2) geleneksel müzik; 3) geleneksel dans; 4) geleneksel tiyatro; 5) quyi (şarkılı anlatım)¹; 6) geleneksel spor, eğlence ve akrobasi; 7) geleneksel güzel sanatlar; 8) geleneksel beceriler; 9) geleneksel tıp; 10) folklor gibi kategorilere bölünmesi gündeme getirilmiştir.² Ülkedeki eyaletler, özerk bölgeler, doğrudan merkeze bağlı şehirler, bakanlıklar ve ilgili kurum/kuruluşlar *Genelge*'yi uygulamak için harekete geçmiştir.³

Şubat 2011 tarihinde Çin On birinci Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi'nin 19. toplantısı ile *Çin Halk Cumhuriyeti Somut Olmayan Kültürel Miras Yasası* (Bundan sonra *Yasa* olarak geçecektir) kabul edilmiş ve 1 Haziran 2011'den itibaren yürürlüğe girmiştir (Wang Wen-zhang 2013:363). *Yasa*'da somut olmayan kültürel mirasın korunması, aktarılması ve yayılması, listelerin oluşturulması, yasal sorumluluklar hüküm altına alınmıştır.

Devlet Konseyi 2006, 2008, 2011, 2014 ve 2021'de beş dönem (grup) Ulusal Temsili Unsur Listesi'ni ve 2007, 2008, 2009, 2012 ve 2018'de beş dönem (grup) Ulusal Temsili Unsur Mirasçıları Listesi'ni ilan etmiştir. 2007, 2019'da iki dönem (grup) Ulusal Ekolojik Koruma İdari Bölge Listesi, 2011, 2014'te iki dönem (grup) Ulusal Üretime Yönelik Korumadaki Üss Listesi'ni ilan etmiştir.

Çin'e ait unsurların yer aldığı UNESCO listelerindeki 42 unsur, somut olmayan kültürel miras listesindeki 1557 unsur (3610 alt unsur, eşdeğer unsur olarak da adlandırılabilir)⁴, temsili mirasçıları listesindeki 3068 mirasçı, kültürel ekolojik koruma alanındaki 24 idari bölge ve üretime yönelik korumadaki 100 üss (Bundan sonra kullanılacak

veriler Mayıs 2021 tarihini esas alacaktır) ülkenin bu konudaki görkemli zenginliğini gözler önüne sermektedir.

Hatırlatılacağı üzere, Çin’de ulusal listeler 30’u aşkın eyalet⁵ (özerk bölge, doğrudan merkeze bağlı şehir vb.) ve onlarda yaşayan 56 etnik grup tarafınca yaratılan somut olmayan kültürel mirası temsil etmektedir. Listelerin oluşturulmasında *Yasa* gereği bölgesel ve etnik grupsal özellikler önemle dikkate alınmaktadır (Yuan Li ve Gu jun 2009: 26).

Çin’deki eyalet düzeyi idari bölgelerden biri olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi, somut olmayan kültürel miras sahasında özel bir yer tutmaktadır. 25 milyon nüfusu, uzun geçmişi, Uygur, Han, Kazak, Hui, Kırgız, Moğol, Tacik, Şibe, Mançu, Özbek, Rus, Dagur, Tatar olmak üzere 13 etnik grubu, 1.664.900 km² lik yüzölçümü, Moğolistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan olmak üzere toplam 8 ülke ile sınırdışı, ülke içinde Gansu, Çinghay, Tibet gibi eyaletlerle (özerk bölge) komşuluğu bölgedeki somut olmayan kültürel mirasın zengin, çok çeşitli, özel bir tarihî değere haiz, ülke ve sınır ötesi yayımlı olmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni çağın sanayileşme, kentleşme, modernizasyon ve küreselleşme dalgalarına maruz kalmış olsa da arazinin büyüklüğü, yerleşim özelliği, tarihten kalan problemler gibi nedenlerle bölge nüfusunun yarısı bugüne dek hâlâ kentleşmiş değildir. Hızlı değişim içinde olmakla birlikte bölgedeki çeşitli etnik gruptan halkların geleneksel yaşam tarzı ve kültürü nispeten zengin ve canlı kalmıştır. Kültürel ekolojisi korunmuş yerleşim birimleri henüz yok olmamıştır. Bölge halkı tarafından kültürel miraslarının bir parçası olarak görülen, hâlâ yaşıyor olan ve tarihsel değer taşıyan çok çeşitli ve sayıda somut olmayan kültürel miras unsuru bulunmaktadır.

Sincan Uygur Özerk Bölgesi somut olmayan kültürel mirasla ilgili çalışmalarda Çin Merkezi Hükümetini takip etmiştir. Devlet Konseyinin genelgesini uygulamak için Eylül 2005 tarihinde *Sincan Uygur Özerk Bölgesi Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Projeleri İçin Yönetim Tedbirleri*’ni yayımlamıştır (Ma Ying-sheng ve Jiang Xin-jian 2010:18). Özerk Bölge Halk Kongresi, *Yasa*’ya uygun olarak Ocak 2008 tarihinde yerel yasa niteliğindeki mevzuat, *Sincan Uygur Özerk Bölgesi Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Yönetmeliği*’ni (Ma Ying-sheng ve Jiang Xin-jian 2010:19) ilan etmiştir. Temmuz 2010 tarihinde ise *Sincan Uygur Makam Sanatını Koruma Yönetmeliği*’ni ilan etmiştir (Ma Ying-sheng ve Jiang Xin-jian 2010:23). *Yasa* ve yönetmenlikler gereği Özerk Bölge’de somut olmayan kültürel miras çalışma mekanizması kurulmuştur. Eyalet, il, ilçe olmak üzere üç düzeyde hükümet yönetiminde özel birimler göreve başlamıştır. Özerk Bölge, kendine bağlı 14 il ve o illerde yaşamakta olan 13 etnik grubu göz önünde bulundurarak bölgenin somut olmayan kültürel mirasıyla ilgili çeşitli listeler oluşturmuştur.

UNESCO listesinde Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ne ait toplam üç unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi gösteri sanatları ve somut olmayan kültürel mirasın bir aracı olan dil dâhil sözlü gelenekler ve ifadeler alanında yer alan dünyaca ünlü Manas Destanı’dır. Manas ve onun soyundan gelen kahramanların şecere çizgisinde anlatılan bu eser 236.000 mısradır. Destan, Kırgız halkının zengin geleneksel yaşamını yansıtır ve onların sözlü mirasının “ansiklopedisi”dir. Bu destan Ekim 2009 tarihinde şu anki listeye kaydedirilmiş (Komisyon 2010: 8). İkincisi “Makam sanatı”, üçüncü unsur ise “Meşrep”tir. Bunlardan ilk ikisi İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’nde (Kasım 2005, Ekim 2009), üçüncüsü ise Acil Koruma Gerektiren Somut

Olmayan Kültürel Miras Listesi'ndedir. "Makam sanatı" ile "Meşrep" üzerine az sonra detaylı durulacaktır.

Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Çin'in Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Unsur Listesi'ne (2021 beşinci dönem itibariyle) 93 unsur, 147 alt unsur, Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Unsur Mirasçıları Listesi'ne (2019 beşinci dönem itibariyle) 114 mirasçı kaydettirmiştir. Ulusal Kültürel Ekolojik Koruma Bölgesi Listesi'ne şimdilik herhangi bir unsur kaydedtirilmemiştir. Ulusal Somut Olmayan Kültürel Mirası Üretime Yönelik Koruma Örnek Üssü Listesi'ne dört üs kaydettirmiştir.

1

Yukarıda tanıtıldığı gibi Çin'deki diğer eyaletlerle benzer bir şekilde Sincan Uygur Özerk Bölgesi, zengin ve renkli somut olmayan kültürel mirasa sahiptir. Onun en önemli bölümünü teşkil eden Uygurların somut olmayan kültürel mirasını bu genel çerçevede içinde UNESCO ve ulusal çeşitli listelerde yer alan unsurlar boyunca görmek mümkündür. (Yurtdışındaki Uygurların somut olmayan kültürel mirası bu araştırmamızın dışındadır). UNESCO listelerinde Uygurlara ait iki unsur bulunmaktadır. Onların biri İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'nde yer alan "Makam sanatı"dır.

Alanı: Gösteri sanatları; Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar.

"Sincan Uygur makam sanatı", Çin Sincan'daki çeşitli Uygur yerleşim bölgelerine yayılmış olan farklı makamlar için kullanılan genel bir terim olmakla birlikte şarkı, dans ve müziği bütünleştiren geniş ölçekli kapsamlı bir sanat formudur. "Makam" Uygurlara ait özel kültürel bağlamda, edebiyat, müzik, dans, rap, drama, hatta etnik kimlik, dini inanç gibi çeşitli sanatsal unsurları ve kültürel anlamları içeren bir sözcük hâline gelmiştir.

Antik çağlardan beri pek çok etnik grubun yaşadığı bir yer olan Sincan, eski İpek Yolu'nun merkezinde yer alır. Burada birçok din bir arada yaşamış ve yayılmıştır. Doğu ve Batı kültürleri kesişmiş, harmanlanmış ve zengin bir milli kültür birikimi oluşmuştur. Sincan Uygur makamının uzun bir oluşma ve gelişme süreci olmuştur.

Sincan Uygur makam sanatındaki güfteler filozofların sözlerini, ünlülerin şiirlerini, bilgelerin öğütlerini ve halk hikâye-destanlarını içerir. Şarkı türleri hem lirik hem epiktir; şarkı söyleme yöntemleri koro ya da solo şeklindedir, güftelerinin kafiyeleri, vezinleri karmaşık ve çeşitlidir. O Uygur halkının yaşamını ve sosyal durumunu yansıtan bir ansiklopedidir.

Bir arada şarkı söylemek ve dans etmek Uygur makamının en önemli özelliğidir. Dans becerileri zengin ve çeşitlidir, grup danslarının ekip oluşumu, ayak temposu ve adım şekli çok değişikdir.

Uygur makamının ana temsilcisi olan "Oniki makam"ın yanı sıra "Dolan makamı", "Turfan makamı" ve "Kumul makamı" da vardır.

Dolan Bölgesi, Mekit, Maralbaş, Yopurğa, Aksu, Avat ve Şayar ilçelerden oluşmaktadır. Dolan'ın makam anlatıcıları icraları sırasında daha çok "Dolan rebabı" kullanılmaktadırlar. Turfan, Uygur Özerk Bölgesi'nin doğusunda, Tanrı Dağları'nın güneyinde yer almaktadır. İdikut metropol ilçesi, Piçan ilçesi, Toksun ilçesinden oluşmaktadır. Kumul, Uygur Özerk Bölgesi'nin doğusunda bulunan, Gansu Eyaleti ile komşu bir ildir. Kumul'un bir metropol ilçesi ve Aratürük, Barköl ilçeleri bulunmaktadır. Kumul'nin makam anlatıcıları, daha çok "Gicek (bir çeşit saz)" kullanmaktadır. On iki makam bütün bölgeye, bu üç yerel makam ise ait olduğu bölgeye yayılmıştır. "Uygur makam sanatı" bu makamların ortak adıdır.

1940'lı yıllarda Uygur makamını tam olarak söyleyebilen az sayıda sanatçı kalmıştır. 1950'li yıllarda hükümet, Turdi Ahun Aka⁶ gibi Uygur makamının büyük ustaları tarafından söylenen "Oniki makam"ı acil korumaya almıştır. 1978'den sonra Sincan Uygur Özerk Bölgesi hükümeti ve diğer sosyal kuruluşlar büyük ölçekli toplama, toplama, yayımlama gibi halk kültürünü korumaya yönelik çalışmalarını yeniden başlatmıştır. Son yıllarda, şehirleşme ve sanayileşme ile yükselen çeşitli popüler kültürler, Uygur toplumu arasında yayılmaya başlamış, Sincan Uygur makamı ve diğer geleneksel kültürlerle çatışmıştır. Uygur Makamı, 2005 tarihinde İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Kültürel Başyapıtları Listesi'ne kaydedilmiş, Kasım 2008 tarihinde şu anki listeye devredilmiştir (Han Zi-yong ve Abliz Abdurahim 2012:43).

UNESCO listelerinde bulunan Uygurlara ait ikinci unsur Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan "Meşrep etkinliği" dir.

Alanı: Sosyal uygulamalar, ritüeller, festivaller. Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar. Gösteri sanatları.

Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Uygur halkı arasında çok yaygın olan meşrep, onların kültürel geleneklerinin en önemli taşıyıcılarından biridir. Tam yapılan meşrep etkinliği bir takım örf-adet ve müzik, dans, drama, halk sanatı, akrobasi, halk edebiyatı, yemek ve eğlence gibi sahne sanatlarını içerir. Uygur makamı, bu etkinlik içindeki şarkı söylemeyi, dans etmeyi ve eğlenmeyi birleştiren en kapsamlı sanat formudur. Meşrepte hem bir "mahkeme" hem de bir "dershane" bulunur. Tören yöneticisi onlardan yararlanarak çatışmalara aracılık eder, ahlaki standartları korur, katılımcılar kendi halkının gelenek ve örf-adetlerini öğrenir. Kendi örf-adetlerini ve onun kültürel çağrışımlarını anlayan tören yöneticileri, ünlü sanatçılar ve etkinliğe katılan tüm Uygurlar, meşrebin yayıcıları ve mirasçıları olmuştur. Ancak son dönemlerde meşrebin hayatta kalması kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği sosyal değişimler, ulusal-yabancı etkiler ve çalışmak için şehirlere akın eden Uygur gençlerinin göçü gibi birçok faktörün tehdidi altında kalmıştır. Meşrebin yapıma sıklığı ve katılımcı sayısı gittikçe azalmış, etkinliğin geleneksel kurallarını ve derin anlamlarını anlayabilen taşıyıcı sayısı da büyük ölçüde azalmış, birkaç yüz kişiden birkaç on kişiye kadar düşmüştür. Meşrep etkinliği, Kasım 2010 tarihinde şu anki listeye kaydedilmiştir (Han Zi-yong ve Abliz Abdurahim 2012: 368).

Son yıllarda Meşrebin genel durumu, düzenleme şekli, ana içeriği değişikliklere uğramış, bölgesel farklılıkları, folklorik kökeni unutulmaya yüz tutmuştur. UNESCO'nun Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne kaydettirildikten sonra belli ölçüde iyileşme olmuştur.

Çin'in Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Listesi'nde (2021 beşinci dönem itibarıyla) Uygurlara ait 33 unsur, 61 alt unsur yer almaktadır. (Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Mirasçıları Listesi'nde, 2019 beşinci dönem itibarıyla, Uygur asıllı 53 mirasçı bulunmaktadır. Mirasçılar konusu bu çalışmamızda işlenmeyecektir.) Bu listede yer alan unsurlar sabit bir envanter numarasına sahiptir, ve yazımızın baş tarafında sözü geçen on kategori içinde gösterilmektedir. Biz burada kaynak aramanın kolay olması için unsurların orijinal numaralarını ve kategorilerini koruyacağız, ama onları mevcut on kategori boyunca değil, UNESCO *Sözleşmesi*'nde belirlenen beş alan boyunca inceleyeceğiz. Onay tarihi için 1. dönemin 2006, 2. dönemin 2008, 3. dönemin 2011, 4. dönemin 2014 ve 5. dönemin 2021'i gösterdiğini hatırlatmak gerekir.

2

Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Listesi'nde yer alan sözlü gelenekler ve anlatımlar alanındaki Uygurlara ait unsurlar.

Bu alanda sadece halk edebiyatı kategorisi, üç unsur bulunmaktadır.

1) Uygur halk destanları. Kategorisi: Halk edebiyatı. Unsur numarası: 558. Envanter numarası: I-71. Onay tarihi: 2. dönem. Kısa tanımı: Halk destanları mensur anlatım ve manzum tasvirlerle zengin sosyal yaşam konusunu anlatan büyük olay örgüsüne sahip eserlerdir. Uygurcadaki "halk destanı" teriminin anlamı geniştir, Batı dillerindeki "epos" onun içindeki bir alt türdür. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Hoten, Kaşgar, Kızılsu, Aksu, Korla, İli, Karamay, Sanci, Kumul, Turfan, Urumçi. Unsuru koruma kurumu: Sincan Uygur Özerk Bölgesi Halk Sanatçıları Derneği.

2) Çakçak (şaka) sanatı. Kategorisi: Halk edebiyatı. Unsur numarası: 1067. Envanter numarası: I-123. Onay tarihi: 3. dönem. Kısa tanımı: Bir çeşit geleneksel doğaçlama sanatıdır. İcracılardan ana diline vakıf olmaları, ustaca doğaçlama yapmaları ve aynı zamanda dinleyicileri eğlendirmeleri beklenir. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: İli'ye bağlı bütün ilçeler ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Gulca Şehri Kültür Salonu.

3) Hoca Nasrettin latifeleri. Kategorisi: Halk edebiyatı. Unsur numarası: 1242. Envanter numarası: I-148. Onay tarihi: 4. dönem. Kısa tanımı: Çoğu zaman Hoca Nasrettin'e mal edilen ve insanı konu eden mizah türündeki kısa sözlü anlatıdır. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Kaşgar ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Kaşgar İli Kültür Salonu (Mo Fu –shan 2014:32).

3

Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Listesi'nde yer alan gösteri sanatları alanındaki Uygurlara ait unsurlar.

Bu alanda geleneksel müzik, geleneksel dans, geleneksel sanatlar gibi kategoriler, sekiz unsur, 20 alt unsur bulunmaktadır.

1) Uygur makam sanatı (Oniki makam) Kategorisi: Geleneksel müzik. Unsur numarası: 101. Envanter numarası: II-70. Onay tarihi: 1. dönem. Kısa tanımı: Yazımızın UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'nde yer alan Uygurlara ait unsurlar kısmında belirtilmiştir. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Kaşgar, Mekit, Turfan, Kumul ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Sincan Uygur Özerk Bölgesi Sanat Araştırmaları Enstitüsü (Wang Bao ve Lei Mao –kui 1986:508).

Dolan makamı, Turfan makamı, Kumul makamı alt unsurlar olarak Uygur makam sanatı (oniki makam) ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Unsuru koruma kurumları farklıdır.

2) Uygur halk şarkıları. Kategorisi: Geleneksel müzik. Unsur numarası: 615. Envanter numarası: II-116. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Lopnur ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Lopnur İlçesi Kültür Salonu.

İli halk şarkıları, Kuça halk şarkıları alt unsurlar olarak Uygur halk şarkıları ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Unsuru koruma kurumları farklıdır.

3) Vurmalı üfleli çalgılarla Uygur müzikleri. Kategorisi: Geleneksel müzik. Unsur numarası: 626. Envanter numarası: II-127. Onay tarihi: 2. dönem. Kısa tanımı: Bir sunay (zurna), üç çift nagra ve bir büyük nagra veya dumbak (özel davul) ve bazen değişen sayıdaki def ile icra edilen grup dans melodisi. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: İli, Turfan, Korla, Kaşgar. Unsuru koruma kurumu: Sincan Uygur Özerk Bölgesi Sanat Araştırmaları Enstitüsü.

4) Uygurlarda Senem dansı. Kategorisi: Geleneksel dans. Unsur numarası: 693. Envanter numarası: III-96. Onay tarihi: 2. dönem. Kısa tanımı: Uygurlar içinde geniş

dağılan geleneksel dans türlerinden biri olup bayram, düğün ve diğer etkinliklerde oynanan grup dansıdır. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Kumul ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Kumul İli Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Merkezi.

Yeken Senem dansı, Çerçen Senem dansı, İli Senem dansı, Korla Senem dansı, Kuça Senem dansı, Çakılık Senem dansı, Hoten Senem dansı alt unsurlar olarak Uygurlarda (Kumul) Senem dansı ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Sadece unsuru koruma kurumu ve onay tarihleri farklıdır.

5) Sema dansı. Kategorisi: Geleneksel dans. Unsur numarası: 1099. Envanter numarası: III-110. Onay tarihi: 3. dönem. Kısa tanımı: Sema, Kaşgar menşeli geleneksel halk dansıdır. Bayram günleri Kaşgar İdigar Camii önünde yapılan sema dansı daha tipiktir. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Kaşgar ve diğer illerdir. Unsuru koruma kurumu: Kaşgar Şehri Kültür Salonu.

6) Nazırkom dansı. Kategorisi: Geleneksel dans. Unsur numarası: 1284. Envanter numarası: III-131. Onay tarihi: 4. dönem. Kısa tanımı: Nazırkom, müzik icrasındaki atletizm, pandomim performansını içiren ve rapî birleştiren geleneksel bir halk dansıdır. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Turfan ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Turfan Şehri Kültür Salonu.

7) Uygurlarda söğüt sepet örmeciliği. Kategorisi: Geleneksel el sanatları. Unsur numarası: 831. Envanter numarası: VII-55. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Turfan ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Turfan Şehri Kültür Salonu.

8) Uygurlarda nakış işleme. Kategorisi: Geleneksel el sanatları. Unsur numarası: 855. Envanter numarası: VII-79. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i : Kumul ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Kumul İli Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Merkezi. (Wang Rui –hua ve diğer 2015:161).

4

Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Listesi'nde yer alan toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler alanındaki Uygurlara ait unsurlar.

Bu alanda folklor ve diğer kategoriler, üç unsur, yedi alt unsur yer almaktadır.

1) Uygurlarda Dolan meşrebi. Kategorisi: folklor. Unsur numarası: 497. Envanter numarası: X-49. Onay tarihi: 1. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Mekit ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Mekit İlçesi Kültür İdaresi(Wang Bao ve Lei Mao –kui 1986: 493).

Avat dolan meşrebi, Aksu çörüküm meşrebi, Mori dağ meşrebi, Kumul kök meşrebi alt unsurlar olarak Uygurlarda Dolan meşrebi ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Unsuru koruma kurumları ve onay tarihleri farklıdır.

2) Uygur (Keriye) kıyafetleri. Kategorisi: folklor. Unsur numarası: 1024. Envanter numarası: X-117. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Keriye ilçesi. Unsuru koruma kurumu: Keriye ilçesi Kültür İdaresi.

3) Nevruz. Kategorisi: Folklor. Unsur numarası: 1201. Envanter numarası: X-126. Onay tarihi: 3. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Kaşgar, Çöçek ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Çöçek İli Kültür Salonu(Pu Kai –fu ve diğer 2006: 310).

5

Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Listesi'nde yer alan doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar alanındaki Uygurlara ait unsurlar.

Bu alanda geleneksel spor, akrobasi ve geleneksel tıp kategorileri ile beş unsur, 10 alt unsur bulunmaktadır.

1) Uygurlarda güreş sporu. Kategorisi: Geleneksel spor, eğlence ve akrobasi. Unsur numarası: 793. Envanter numarası: VI-21. Onay tarihi: 3. dönem. Coğrafi dağılım

merkez(ler)i: Yopurga ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Yopurga İlçesi Kültür Salonu.

2) Uygurlarda çomak top (hokey) sporu. Kategorisi: Geleneksel spor, eğlence ve akrobasi. Unsur numarası: 1445. Envanter numarası: VI-84. Onay tarihi: 5. dönem. Kısa tanımı: Çiftçiler başları kavislili ilgin veya söğüt çubuklarını tutarak küçük beyaz bir top için kıyasıya yarışır. Oyun modern hokeyi andırır. Uygurlar bu oyuna "çomak top" veya "papuz" derler. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Keriye ilçesi. Unsuru koruma kurumu: Keriye İlçesi Kültür Salonu.

3) Uygurlarda oğlak oyunu. Kategorisi: Geleneksel spor, eğlence ve akrobasi. Unsur numarası: 816. Envanter numarası: VI-44. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Maralbaşı ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Maralbaşı İlçesi Kültür Salonu.

4) Uygurlarda davaz akrobasisi. Kategorisi: Geleneksel spor, eğlence ve akrobasi. Unsur numarası: 287. Envanter numarası: VI-5. Onay tarihi: 1. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Yenisar ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Sincan Akrobasi Topluluğu.

5) Uygurlarda geleneksel tıp ve ilaç yapımı. Kategorisi: Geleneksel tıp. Unsur numarası: 1196. Envanter numarası: IX-21. Onay tarihi: 3. dönem. Kısa tanımı: Uygur tıbbi ulusal geleneksel tıp hazinesinde büyük bir paya sahiptir. Onda 115 çeşit tıbbi malzeme ve 87 çeşit reçete müstahzarı olmak üzere ulusal farmakopeye dâhil edilmiş 202 çeşit ilaç bulunmaktadır. Ve benzersiz klinik etkinliğe, geniş ve derin bir tıbbi teori sistemine sahiptir. Uygur tıbbi, tümörlerin, kardiyovasküler hastalıkların, cilt hastalıklarının ve diyabetin önlenmesi ve tedavisinde benzersiz etkilere sahiptir. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Hoten, Kaşgar ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Sincan Uygur Tıbbi Meslek Okulu.

Uygurlarda kum tedavisi. Kategorisi: Geleneksel tıp. Unsur numarası: 1196. Envanter numarası: IX-21. Onay tarihi: 4. dönem. Kısa tanımı: Kum tedavisi, kuma gömülerek tedavi olmaktır. Mevcut uluslararası fitness tedavisinde yeni bir tedavi trendidir. Geleneksel Uygur tıbbi yöntemlerinden biridir ve dünyanın geleneksel etnik tıbbının önemli bir parçasıdır. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Turfan şehri. Unsuru koruma kurumu: Turfan Şehri Uygur Tıbbet Hastanesi.

Uygurlarda (Çira) geleneksel bitki çayı yapma becerisi. Kategorisi: Geleneksel tıp. Unsur numarası: 1196. Envanter numarası: IX-21. Onay tarihi: 5. dönem. Kısa tanımı: Şifalı çay. Uygur tıbbi malzemelerine dayanmaktadır. Havlıcan, karanfil, adzuki soya peyniri, gardenya, kereviz tohumu, karabiber, tarçın, papatya, gül çiçeği ve diğer tıbbi malzemelerin karışımından yapılır. Harareti giderme, susuzluğu giderme, zindelik verme ve sağlık bakımına faydaları vardır. Farklı formüller farklı zevklere sahiptir ve hepsi bir sağlık etkisine sahiptir. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Çira ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Çira İlçesi Kültür İdaresi.

Hotan munziçi-sil sıvı ilaç kaynatma becerisi, Yeken gıda tedavisi, Kustey tedavisi, Turfan kum tedavisi alt unsurlar olarak Uygurlarda Geleneksel Tıp ve İlaç Yapımı ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Sadece unsuru koruma kurumu ve onay tarihleri farklıdır (Komisyon 2010: 29).

6

Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Listesi'nde yer alan el sanatları alanındaki Uygurlara ait unsurlar.

Bu alanda geleneksel beceriler kategorisi ile 14 unsur, 21 alt unsur bulunmaktadır.

1) Uygurlarda kalıplama yöntemli toprak pişirme becerileri. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 356. envanter numarası: VIII-6. Onay tarihi: 1. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Turfan ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Sincan Büyük Çöl Toprak Sanatı Müzesi.

Kaşgar kalıplama yöntemli toprak pişirme becerileri. Yenisar kalıplama yöntemli toprak pişirme becerileri, Tumuşuk kalıplama yöntemli toprak pişirme becerileri alt unsurlar olarak Uygurlarda (Turfan) kalıplama yöntemli toprak pişirme becerileri ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Unsuru koruma kurumu ve onay tarihi farklıdır.

2) Uygurlarda baskılı keçe-kumaş dokuma ve boyamacılığı. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 373. Envanter numarası: VIII-23. Onay tarihi: 1. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Turfan, Çerçen, Yenisar ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Sincan Büyük Çöl Toprak Sanatı Müzesi.

Çerçen baskılı keçe-kumaş dokuma ve boyamacılığı, Yenisar baskılı keçe-kumaş dokuma ve boyamacılığı alt unsurlar olarak Uygurlarda (Turfan) baskılı keçe-kumaş dokuma ve boyamacılığı ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Unsuru koruma kurumları ve onay tarihleri farklıdır.

3) Uygurlarda dut ağacı kabuğundan kâğıt yapma becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 420. Envanter numarası: VIII-70. Onay tarihi: 1. parti. Kısa tanımı: Eski çağlardan beri Uygur halkında dut dikme ve meyvesini toplama geleneği vardır. Dut kağıdı, yerel dut kabuğundan yapılan bir tür kağıttır. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Turfan, Hoten ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Sincan Büyük Çöl Toprak Sanatı Müzesi.

4) Uygurlarda geleneksel pamuk dokuma becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 883. Envanter numarası: VIII-100. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Peyzavat, Bay ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Peyzavat İlçesi Kültür Salonu.

Bay geleneksel pamuk kilim (palaz) dokuma becerisi alt unsur olarak Uygurlarda (Peyzavat) geleneksel pamuk dokuma becerisi ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Unsuru koruma kurumları ve onay tarihleri farklıdır.

5) Uygurlarda yün dokuma ve basılı keçe yapma becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 884. Envanter numarası: VIII-101. Onay tarihi: 3. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Kelpin ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Kelpin İlçesi Kültür Salonu.

6) Uygurlarda Atlas ipeği dokuma ve boyama becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 892. Envanter numarası: VIII-109. Onay tarihi: 2. dönem. Kısa tanımı: Atlas ipeği, Uygur halkının eşsiz bir etnik el sanatıdır. Ülkemizin eski çözümlü boyama sürecini benimser ve desenin gereksinimlerine göre çözümlü ipliğini boyama için düğümler. Bu ipek yumuşak, hafif ve zariftir. Uygur kadın elbiselerinin favori malzemesidir. Atlas ipeğinin dokuma, boyama ve onların süreci son derece karmaşıktır. Üretim süreci; kozaların kaynatılması, ipeğin çekilmesi, ipeğin birleştirilmesi, ipliğin sarılması, batık, desen tasarımı, demetleme, son iplik ayırma ve ipek dokuma işlemlerinden sonra bitmiş ürün oluşur. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Hoten, Kaşgar, Aksu ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Lop İlçesi Arzu Atlas Meslek Kooperatifi.

7) Uygurlarda kilim yapımı becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 893. Envanter numarası: VIII-110. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Lop ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Lop İlçesi Kilim Fabrikası.

8) Uygurlarda kuzu derisi şapkası yapma becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 897. Envanter numarası: VIII-114. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi

dağılım merkez(ler)i: Şayar ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Şayar İlçesi Kültür Salonu.

9) Uygurlarda çakı bıçağı yapımı becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 905. Envanter numarası: VIII-122. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Yenisar ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Yenisar İlçesi Kültür Salonu.

10) Uygurlarda çalgı yapımı becerisi. Kategorisi: Geleneksel Beceriler. Unsur numarası: 907. Envanter numarası: VIII-124. Onay tarihi: 2. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Toksu ve diğer ilçeler. Unsuru koruma kurumu: Toksu İlçesi Kültür Salonu.

Konaşehir çalgı yapımı becerisi alt unsur olarak Uygurlarda (Toksu) çalgı yapımı becerisi ile aynı numarayı paylaşmaktadır. Unsuru koruma kurumu ve onay tarihi farklıdır.

11) Uygurlarda geleneksel nan (ekmek) yapma becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 943. Envanter numarası: VIII-160. Onay tarihi: 5. dönem. Kısa tanımı: Nanda ana hammadde olarak un kullanılır. Nana tuz, kimyon, soğan, maya tozu, su ve bitkisel yağ eklenir. Nan çoğunlukla yuvarlaktır ve en büyük çeşidine "etmek" denir. Ortası ince ve desenli, kenarları biraz daha kalın, çapı 40-50 cm'dir. Nanın pek çok çeşidi vardır ve kullanılan hammaddeler de oldukça zengindir. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Bütün iller. Unsuru koruma kurumu: Urumçi Şehri Nan (Ekmek) Kültürü Endüstri Parkı vb.

12) Uygurlarda geleneksel konut ayvan-saray mimarisi ve yapıcılığı becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 1192. Envanter numarası: VIII-212. Onay tarihi: 3. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Hotan ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Hotan İli Kültür Salonu.

13) Uygurlarda geleneksel bakır alet yapma becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 1336. Envanter numarası: VIII-222. Onay tarihi: 5. dönem. Coğrafi dağılım merkez(ler)i: Kaşgar ve diğer iller. Unsuru koruma kurumu: Kaşgar Şehri Kültür Salonu.

14) Uygurlarda karız (yer altı su kanalı) kazma becerisi. Kategorisi: Geleneksel beceriler. Unsur numarası: 1350. Envanter numarası: VIII-236. Onay tarihi: 4. dönem. Kısa tanımı: Karız, çöl alanlarında dahiyane yapıya sahip özel bir sulama sistemidir. Özellikle Turfan'da yaygındır. Çin Seddi ve Pekin-Hangzhou Büyük Kanalı ile birlikte eski Çin'deki üç büyük proje olarak bilinir. Turfan'da toplam uzunluğu yaklaşık 5.000 kilometre olan 1.100'den fazla karız kuyusu bulunmaktadır. Coğrafi dağılım merkez(ler)i :Turfan, Kumul illeri. Unsuru koruma kurumu: Turfan Şehri Kültür Salonu.

Buraya kadar Uygurların somut olmayan kültürel mirasının Mayıs 2021 itibarıyla UNESCO listelerinde, Çin'in Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsur Listesi'nde yer alan unsurları üzerinde duruldu. Bunlarla Sincan Uygur Özerk Bölgesi Özerk Bölge Düzeyi Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsuru Listesi'ndeki 315 unsur (içerindeki Uygurlara ait unsurlar), 551 mirasçı (içerindeki Uygur asıllı mirasçılar) bir araya konulduğunda zengin bir hazine oluşmaktadır (Özerk Bölge Düzeyi Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsuru ve Mirasçılar Listesi büyük bir çalışma alanı, ama bu çalışmamızda işlenmeyecektir.) (Wang Si -chao 16.06.2021). İşbu hazinenin inşa edilmesi temel konu ve tartışmasız bir başarıdır.⁷

7

Uygurların somut olmayan kültürel mirası çok eski ve zengindir. Bu mirasın değerini tam olarak bilmek gereklidir. Çin'de onunla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Şimdiye kadar yapılan çalışmaları takdirle karşılamakla birlikte mevcut çalışmalardaki

eksiklik olarak bilinen noktaları göstermek anlamlı bir yaklaşımdır. Bu koşullar altında aşağıdaki ayrıntılı noktalar tartışılabilir:

Toplumun Uygurlara ait olanları dâhil somut olmayan kültürel miras ve onun korunması, kullanılması ve geliştirilmesi üzerindeki bilgisi yeterli olmamaktadır. Sincan Uygur Özerk Bölgesinde konuyla ilgili çeşitli çalışmalar ve anket araştırmaları yapılmıştır. “Somut olmayan kültürel miras nedir?”, “Bu miraslar hakkında neler biliyorsunuz?”, “Bulduğunuz bölgedeki somut olmayan kültürel miraslardan 3-5 unsuru sayabilir misiniz?” gibi sorular memurlar ve sıradan insanlara ayrı ayrı sorulmuştur. Verilen cevaplar birçok insanın bu konudaki bilgisinin yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin Chen Xin tarafından Urumqi Şehrinde 2010’da 10 lisedeki öğrencilere ve bazı öğretmenlerine yapılan bir ankette “Konu hakkında çok az bilğim var” diyenlerin oranı %89, “Hiç bilğim yok” diyenlerin oranı %4, “Bilğim var” değenlerin oranı ise %7 olmuştur. Anket sonuçları bu liselerdeki öğretmenlerin de konuyla ilgili gerekli bilgilere sahip olmadığını göstermiştir (Chen Xin 2010: 21). Çöçek, Kaşgarlarda Ekim 2019’da tarafımızdan yapılan anket araştırmalarının sonuçları da iyimserlikten uzaktır.

Sözlü gelenekler ve anlatımlar alanındaki Uygur halk destanları, Çak-çak (şaka) sanatı, Hoca Nasrettin latifeleri eskiden daha çok halk edebiyatı açısından metin merkezli yöntemlerle belli bir seviyede araştırılmıştır. Onların, özellikle Şah Mehmet’in destanları, Hisam Kurban’ın şakaları somut olmayan kültürel miras bilimi açısından birkaç noktadan derin analiz edilmesi gereklidir. 1918’de üç kuşaktır destancı olan bir ailede dünyaya gelen, 1930 yılından yani 12 yaşından başlayıp yaşamının sonuna kadar 79 yıl destan söyleyen ve onlarca çırak yetiştiren bu büyük usta ve eserleri destancılık sanatındaki uygun yerine konulmalıdır. Çak-çakları (şaka), bakışı, sesi, mimikleri, duruşu, kıyafeti hatta yürüyüşü ile herkesi güldüren, düşündüren, doğaçlama maharetiyle şaşırtan konuşma ustası Hisam Kurban ve şakaları başlı başına bir araştırma objesi olmayı hak etmiştir. O şakalarda gizlenen mizah sanatının sırrı henüz çözülmemiştir. Mit, masal, mani, ağıt, ninni, koşma(koşak), meddahlık gibi sözlü anlatım türleri ulusal listeye kaydedilmemiş, bu alandaki araştırmalar istenen düzeye erişememiştir.

Gösteri sanatları alanındaki Uygur müzikleri, şarkıları, dansları diğer alanlara nispeten daha çok araştırılmıştır. Makam üzerine yapılan bilimsel çalışma 400’ü geçmektedir. 154 makam ustasının listesi hazırlanmıştır. Lopnur, İli, Kuça gibi il veya ilçelerin halk şarkıları kitap olarak yayımlanmıştır. Geleneksel halk dansı türü Senem de farklı yönlerden ele alınmıştır. Böyle olmakla birlikte çalışmaların daha sistemli, kalitesinin daha yüksek olması beklenmektedir. Özellikle 1950’ yıllarda Uygur oniki makamını tam olarak icra edebilen tek kişi sıfatıyla bu sanat geleneğini koruma ve kurtarma işleminde en önemli emek veren isim olan Turdi Ahun Aka (1881-1965) ve makam versiyonunu özel araştırma konusu yapmak gerekmektedir. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler alanında meşrep, Keriye kıyafetleri ve Nevruz yer almaktadır. Bu üç unsur ulusal listede sayısal olarak az olmakla birlikte üzerine yapılan araştırmalar da yetersiz bulunmaktadır. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar alanındaki güreş, hokey, oğlak oyunu, davaz akrobasisi gibi spor çeşitleri çeşitlilik ve üzerine yapılan incelemeler bakımından az ve nitelik bakımından zayıftır.

Şimdiye kadar Uygur geleneksel tıbbi ve ilacı alanında pek çok iş yapılmıştır. İhtisas hastaneleri, araştırma enstitüleri, profesyonel okullar açılmış, bilimsel dergiler yayımlanmış, ilaç üreten şirket, hatta grup şirketler kurulmuş, bazı şirketler borsada işlem görmeye başlamıştır. Bir kısım ilaçlar yeni tip koronavirüs pnömonisinin (COVID-19) tedavisinde kullanılmıştır. Bu gibi endüstri alanının başka bir konu olduğunu hatırlatmak zorunludur. Burada somut olmayan kültürel miras bilimi açısından vurgulanmakta

olan geleneksel tıp genel bilgisi, gıda tedavisi, bitki çayı yapma becerisi gibi konulardaki mevcut olan yerel bilgi ve uygulamalardır. Uygurlar, özellikle Hoten'deki Uygurlar binlerce yıldır geleneksel tedavi yöntemi ve ilaçları ile mükemmel bir tıp sistemi oluşturmuştur. En kıymetli tarafı söz konusu sisteme ait tedavi ve ilaç yapma bilgileri daha fazla sözlü olarak korunmuş, Hoten'de yaşamakta olan sayısı iki buçuk milyonu geçen yerel halkın hemen hemen tamamına yayılmıştır. Doğruluğu ve tıbbi etkisini kaybetmeden yararlılığını devam ettirmektedir. Şu anda bu konudaki araştırmalar ilgili listede görüldüğü gibi sadece birkaç unsur/alt unsur üzerinde yürütülmektedir. Bölgedeki sözlü gelenek çerçevesinde daha yüksek düzeyde, daha kapsamlı ve acil olarak araştırılmalıdır.

Atlas ipeği dokuma ve boyama sadece bir çeşit beceri değildir. Onun tarihi ve pratik değeri, maddi ve manevi anlamı, estetik ve psikolojik yönelimi vardır. Atlas ipeğinin bölge halkı arasında bilinmesi, yayılması, kullanılması ve sevilmesi tarih, kültür ve yaşama ilgili çeşitli sözlü anlatımları var etmiştir. Atlasın coğrafi dağılım alanı yurtdışına uzayacak kadar geniş olmakla birge, merkezleri Kaşgar, Yeken ve Hotan'dır. Onun çok yönlü araştırılması gereklidir. 1100'den fazla yer altı kanalından oluşan toplam uzunluğu yaklaşık 5000 kilometre olan karız (yer altı su kanalı) tarihte Uygurlar (özellikle Turfan Uygurları) tarafından kürek, çapa, ketmen, sepet, halat gibi en basit aletlerle karış karış kazılarak inşa edilen büyük bir sulama projesidir. Tüm insanlığa ait harika bir mucize eserdir. Onun yapımı tamamen sözlü iletişim ve anlatıma dayalıdır. Binlerce yıllık yapımı sırasında onunla ilgili efsaneler, rivayetler, masallar, şarkılar ve türküler yaratılmıştır. Ancak bugün karızın mevcut durumu çok endişe vericidir. Son yıllarda modern su koruma projelerinin inşasıyla, yeraltı suyu besleme miktarının yıldan yıla azalması, aşırı yeraltı suyu kullanımı su seviyesinin düşmesi ve karızların kademeli olarak kurummasına neden olmuştur. Karızların kuruması, karızları yapanların vefat etmesi ile birlikte engel tanımayan bir gidişattır. Somut olmayan kültürel miras biliminin karız konusundaki çalışmaları hem onun yapımındaki becerileri hem de var ettiği sözlü edebi anlatımları içermesi, ulusal ve küresel düzeyde acil olarak yürütülmesi gerekmektedir. Ama bu konuda sistemli ve kaliteli çalışmalar yeterince bulunmamaktadır.

Sonuç

Uygurların somut olmayan kültürel mirası bölgenin, ülkenin ve insanlığın manevi zenginliğinin bir belirtisidir. Yerel yönetimin ve ülkenin konuyla ilgili çalışmaları niyet, uğraşı ve sonuç itibarıyla tartışmasız başarılıdır. Bununla birlikte onu daha detaylı tanıtmaya, daha bilimsel araştırmaya ve daha kapsamlı değerlendirmeye yine de ihtiyaç duyulmaktadır. Sahayla ilgili çalışmaların Uygur geleneksel giysilerdeki dekoratif motifler, beşik, yün kemer, kabak vesaireler gibi küçük noktaları kapsayacak şekilde derin, titiz olması beklenir. Aynı zamanda, söz konusu miras tüm insanlığa mal edildiği için öncelikle "İpek Yolu" güzergahındaki ülkelerin somut olmayan kültürel mirasları ile mukayese edilerek bir arada araştırılabilir. Uluslararası çalışmaların, ülkelerin ulusal ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi Özerk Bölge Düzeyi Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Unsuru Listesi gibi daha alt düzeyi listelerdeki unsurları ve onların mukayese edilmesini de kapsayacak şekilde geniş, profesyonel olması beklenir. Böylece "Kuşak ve Yol" girişimine katkı sağlamayı amaçlayan işbu çalışma gerçekçi bir anlam kazanmış olacaktır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Quyi, Çin ulusunun çeşitli "rap ve şarkı söyleme sanatlarının" ortak adıdır. Halk sözlü edebiyatı ile şarkı söyleme sanatlarının uzun vadeli gelişimi sonucunda oluşan bir sanat formudur.
2. Çin'de ulusal ve başka düzeyi listelere alınacak temsili unsurlar 1) halk edebiyatı; 2) geleneksel müzik; 3) geleneksel dans; 4) geleneksel tiyatro; 5) quyi (şarkılı anlatım); 6) geleneksel spor, eğlence ve akrobasi; 7) geleneksel güzel sanatlar; 8) geleneksel beceriler; 9) geleneksel tıp; 10) folklor gibi 10 kategoriye ayrılmaktadır.
3. Yazıda Urumçi, Çöçek, Kaşgar, Hotan, Turfan'larda Ekim 2019'da tarafımızdan yapılan alan derleme çalışmasında edindiğimiz materyaller kaynak olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili bütün dönemlerdeki temsili unsurlar ve temsili mirasçıları bir arada gösteren eserlerin çok az olması zorluk çıkarmaktadır.
4. Alt unsur, eşdeğer unsur olarak adlandırılabilir, farklı bölgelerde veya farklı topluluk ve gruplarda gerçekleştirilen aynı somut olmayan kültürel miras unsurunu teyit etmek ve korumak için genişletilmiş bir unsurdur. Alt unsur, daha önce ulusal somut olmayan miras listesinde yer alan aynı isimli unsurla aynı unsur numarasını paylaşıyor ancak özellikleri ve miras statüsü farklı, koruma birimleri de farklı.
5. Çin'in eyalet düzeyinde idari birimleri, 23 eyalet, 5 özerk bölge, 4 doğrudan merkeze bağlı şehir ve 2 özel idari bölge dâhil olmak üzere 34 tür. Bunlara Sincan Üretim Ordusu, Merkeze Doğrudan bağlı kuruluşlar eklenir. Tayvan ile ilgili veriler eksiktir.
6. Yazıda özel adlar Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılmıştır. Kaynak aramaya kolaylık sağlamak için Çince özel adlar Çin fonetik alfabesi yani Pinyin boyunca yazılmıştır. Uygurca özel adlarda önce küçük ad, sonra baba adı yani soyad tertibi korunmuştur. Uzun, kısa yapıtların Türkçe tercümesi verilmiştir.
7. Çin'in, özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin konuyla ilgili çalışmaları başarılı olması koşulu altında toplumun Uygurlara ait olanları dâhil somut olmayan kültürel miras ve onun korunması, kullanılması ve geliştirilmesi üzerindeki bilgisinin yeterli olmaması, gittikçe çok az mirasçı kaldığı gibi ayrıntılı noktalar tartışılabilir ama bu tür eksikliklerin her yerde görüldüğü ve makalenin uzamaması dikkate alınarak kısaltılma yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Chen Xin. "Sincan'da Somut Olmayan Mirasın Eğitimi ve Korunması Üzerine Bir Araştırma". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Urumçi: Sincan Üniversitesi, 2010.
- Han Zi-yong ve Abliz Abdurahim. Sincan'ın Somut Olmayan Kültürel Mirası Resim Albümü. Urumçi: Gençlik Çocukluk Yayınevi, 2012.
- Komisyon. Sincan Somut Olmayan Kültürel Mirasının Başyapıtları. Urumçi: Sincan Halk Yayınevi, 2006.
- Komisyon. Sincan'ın Somut Olmayan Kültürel Mirası. Urumçi: Sincan Güzel Sanat Fotoğrafçılık Yayınevi, 2010.
- Ma Ying-sheng ve Jiang Xin-jian. Sincan'ın Somut Olmayan Kültürel Mirası Üzerine Yüz Soru. Urumçi: Sincan Güzel Sanat Fotoğrafçılık Yayınevi, 2010.
- Mo Fu-shan. Azınlıklara Ait Ulusal Somut Olmayan Kültürel Miras. Pekin: Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, 2014.
- Oğuz, M. Öcal ve diğer. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı (Gözden Geçirilmiş 10. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Pu Kai-fu ve diğer. Sincan Ansiklopedisi. Xi an: Shan xi Halk Yayınevi, 2006.
- Yuan Li ve Gu Jun. Somut Olmayan Kültürel Miras Bilimi. Pekin: Yüksek Öğrenim Yayınevi, 2009.
- Yusup İsak. Uygur Halk Destanları Araştırmalarından Seçilmiş Bildiriler. Urumçi: Sincan Halk Yayınevi, 2015.
- Zhongguo Feiyi Guanwang: Çin Somut Olmayan Kültürel Miras Ağı. Çin Somut Olmayan Kültürel Miras Dijital Müzesi. <<http://www.ihchina.cn>>
- Wang Bao ve Lei Mao-kui. Sincan Milletleri Halk Edebiyatı Araştırmaları. Urumçi: Sincan Halk Yayınevi, 1986.
- Wang Rui-hua ve diğer. Kuzey Batı Azınlıklarına Ait Somut Olmayan Kültürel Miraslara Genel Bakış. Pekin: Çin Sosyal Bilimler Yayınevi, 2015.
- Wang Si-chao. "Renkli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Canlı Mirasçıları" Çin Seyahat Haber Ağı. 16.06.2021 <<http://www.ctnews.com.cn>>
- Wang Wen-zhang. Somut Olmayan Kültürel Mirasa Giriş. Pekin: Eğitim Bilimleri Yayınları, 2013.
- Mehmet, Abdulhakim. Uygur Halk Destanları ve Destancılık Geleneği Üzerine Araştırmalar. Uşak: Elik Yayınları, 2010.